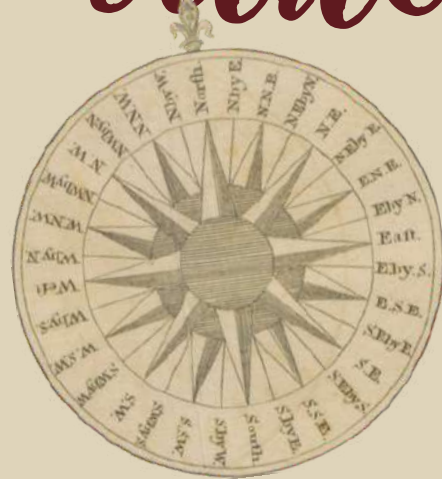

Вінницький соціально-економічний інститут
університету "Україна"

*Еволюція психологічного
мислення в періоді Середньовіччя
та епоху Відродження*

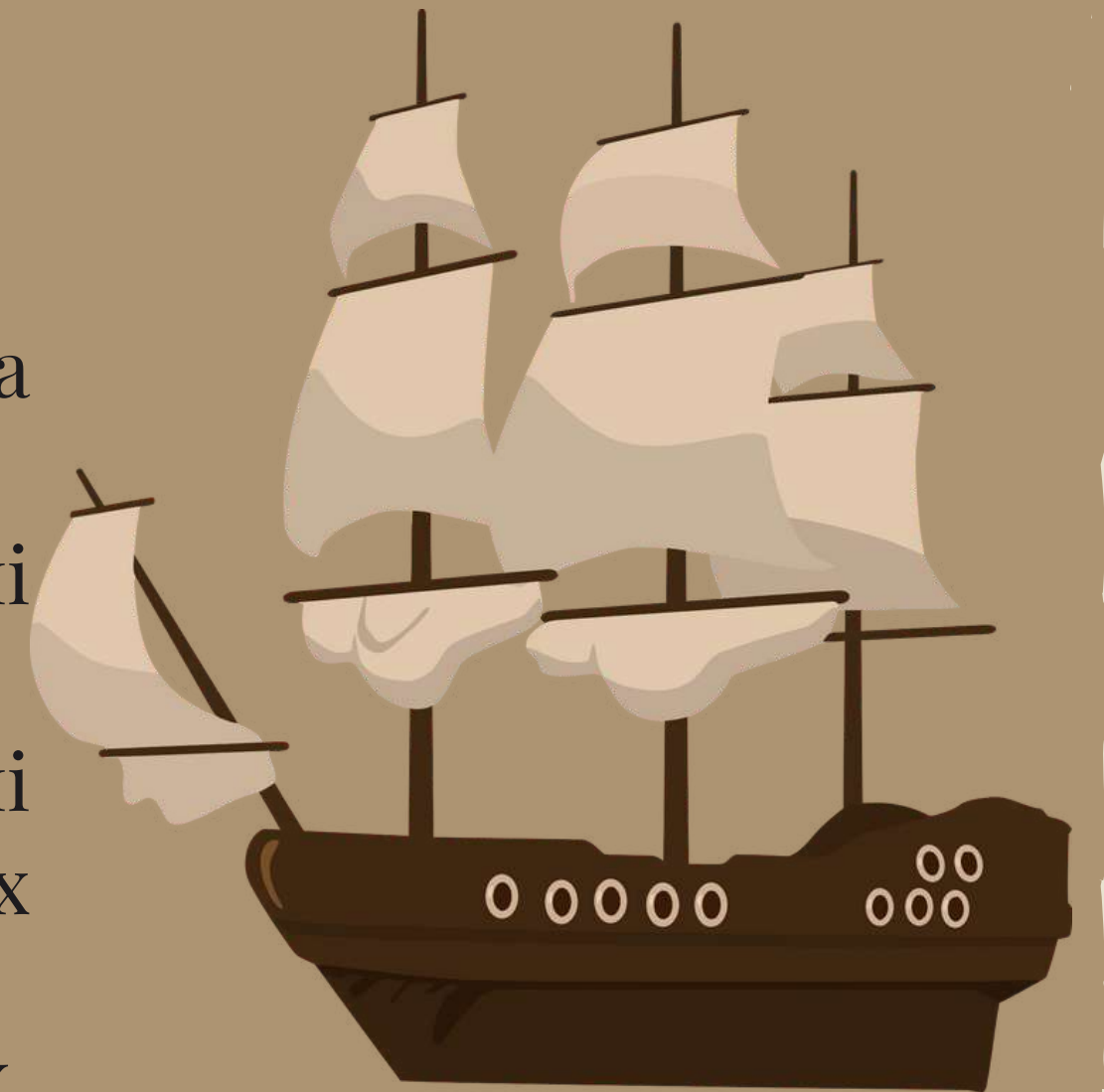

Демидова Марина Вячеславівна

2023

План

- Епоха Середньовіччя: характеристика, специфіка філософсько-психологічних уявлень.
- Проблема достовірності пізнання душі в учінні Августина Блаженного.
- Загальна характеристика епохи Відродження. Основні напрями розвитку антропологічних і психологічних ідей.
- Психологічні погляди Б. Телезію, Х. Л. Вівеса та Х. Уарте

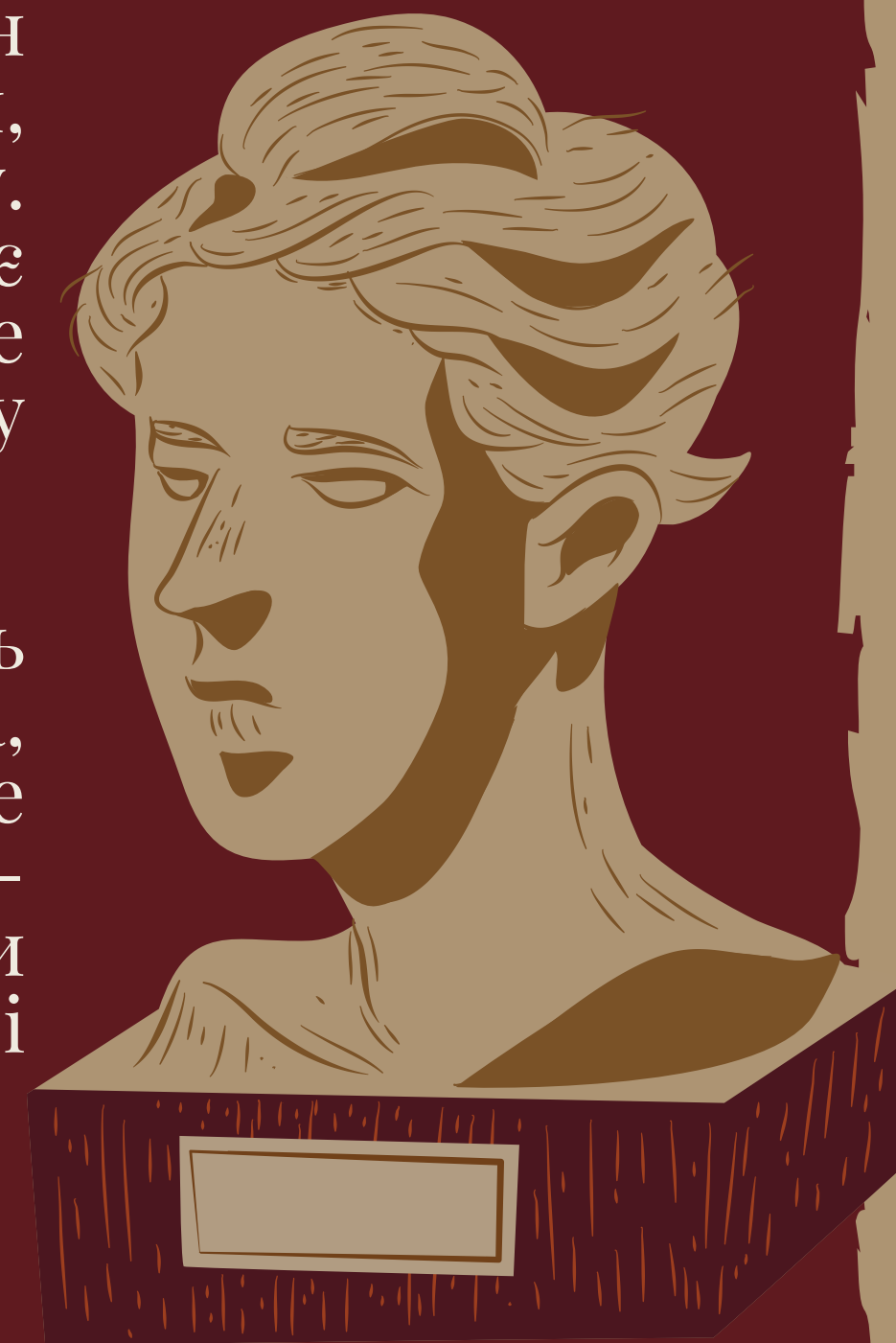

Епоха Середньовіччя тривала майже 10 століть. При цьому, охоплюючи такий доволі тривалий період, цей час в історії окреслений досить нечіткими рамками. Початком даної епохи вважають падіння Римської імперії, остаточне утвердження християнської релігії в Європі (V ст.), хоча у той же час багато науковців відзначають, що елементи середньовічної науки з'явилися набагато раніше, вже в III ст. З приводу того, коли ж епоха Середньовіччя підійшла до завершення також існують різні думки. Так, одні вчені пов'язують завершення середньовічного періоду, як правило, з XV ст., а саме: з початком відродження мистецтва, науки, відкриттям Америки. Інші науковці стверджують, що перші ознаки нової, відмінної від середньовічної, ідеології з'явилися лише наприкінці XVI – початку XVII ст., після Реформації, тому поступовий розвиток і згасання основних особливостей середньовічного світогляду вони відзначають в концепціях Августина Аврелія (IV–V ст.) і Френсиса Бекона (XVI–XVII ст.).

Отже, історія Середніх віків охоплює тривалий період: з V по XVI ст. і першу половину XVII ст. У соціально-економічному плані для Середньовіччя характерне панування феодального ладу, в ідеологічному – утвердження християнства як панівної релігії, що пронизувала усі сфери суспільства, життя та свідомості. А.М.Ждан дану епоху в історичній науці визначає як період виникнення, розвитку та занепаду нової соціальної структури – феодалізму. Межею між Середніми віками та Новим часом науковець називає першу буржуазну революцію, що мала загальноєвропейське значення і поклала початок новим капіталістичним відносинам у Західній Європі – англійську революцію 1640–1660 рр.

Більше того, в Середні віки арабомовний Схід відіграє провідну роль у розвитку світової історії. Адже тут швидко розвивається культура, раніше, ніж на Заході, закладається феодалізм. Схід, і перш за все арабомовні країни, стали носіями передової філософсько-психологічної думки. Вони першими сприйняли і продовжили вивчення творів Аристотеля, забезпечивши подальше дослідження і перенесення ідей філософа на ґрунт європейської культури.

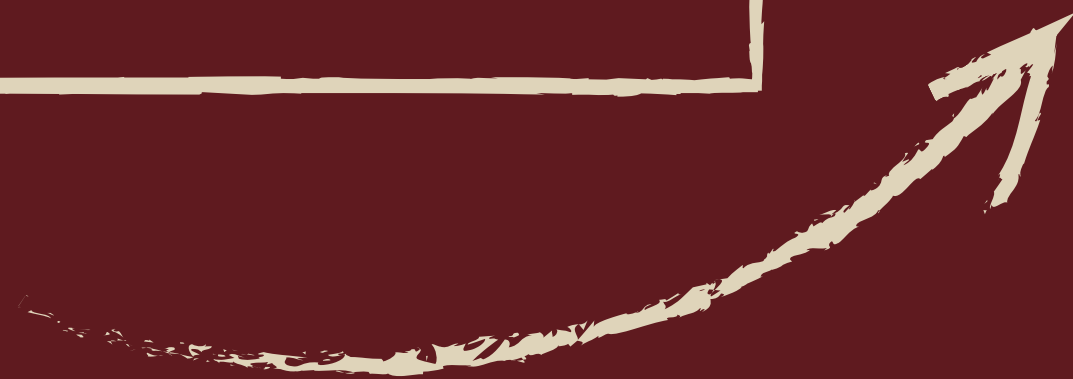
Однією з найбільш важливих характеристик науки (зокрема психології) в Середньовіччі був її тісний зв'язок з релігією. Можна сказати, що небогословської, позацерковної науки на той час в Європі не існувало. Її особливістю в цей період знову стала поява сакральності, від якої психологія намагалася позбутися при переході від міфології до наукового знання ще в VII-VI ст. до н.е. Залежність науки від релігії зумовила актуальність питання про зв'язок і взаємовплив знання і віри, яке і стало найважливішим для науковців упродовж усього періоду. Церква бере на себе керівну роль в оцінці істини. Як зазначає А. Блаженний: «Авторитет Святого Письма вище всіх здібностей людського розуму».

Проте проблема необхідності розподілу науки й богослов'я привела до виникнення теорії двох істин, згідно з якою істина знання та істина віри не співпадають між собою та не суперечать одна одній. Дана теорія була сформульована відомим арабським ученим Ібн-Сіною (XI ст.) й отримала широке розповсюдження в Європі. У Середньовіччі піднімається також питання про універсалії.

Номиналізм

Напрями в середньовічній
філософії щодо пояснення
загальних понять

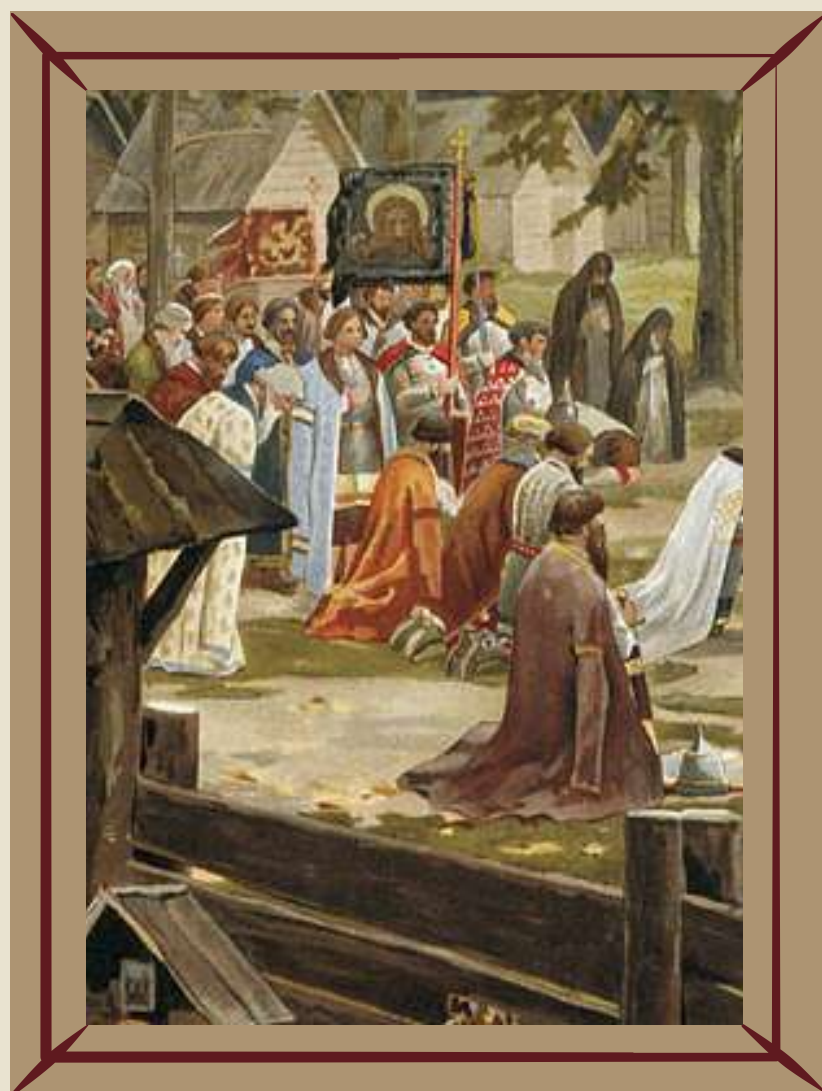
Реалізм

У формі логічної суперечки про універсалії між номіналізмом і реалізмом висувалися важливі питання філософії та психології пізнання: що є первинним – об'єктивні речі, які чуттєво сприймаються нами, або навпаки – ідеї передують речам? Людське пізнання відбувається від відчуттів, які відображають речі, до понять про них або від понять – до речей?

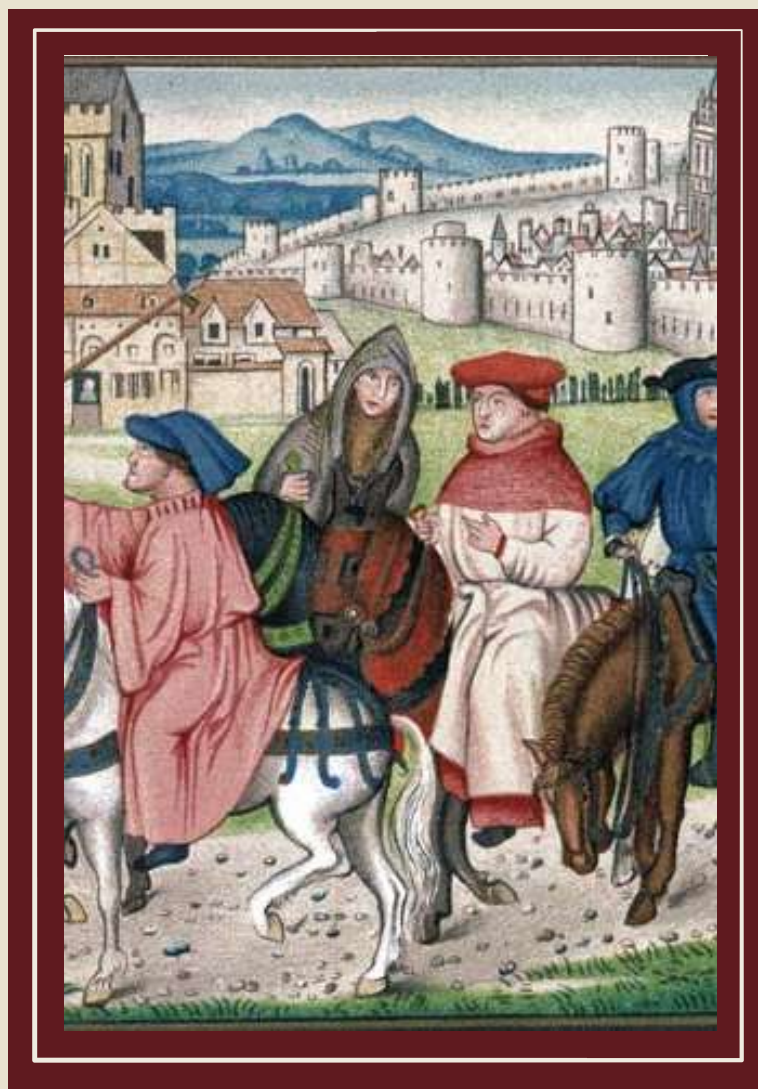
Представники номіналізму стверджували, що реально існують поодинокі індивідуальні речі, а загальні поняття (універсалії) – назви, знаки, імена, породжені людським мисленням. Реалізм проголошував первинність універсалій, які існують раніше за речі й незалежно від них, являючи собою думки та ідеї божественного розуму.

У Середні віки провідною була позиція реалізму (об'єктивного ідеалізму). В цих умовах номіналізм був «...першим вираженням матеріалізму». Одним із характерних стереотипів під час аналізу епохи Середньовіччя стало уявлення про однозначно негативний характер розвитку науки і суспільства в цей період. Однак це не зовсім так, оскільки впродовж майже 10 століть змінювалася соціальна ситуація, так само, як і саме суспільство, його ідеологія та структура. У взаємодії між релігією і наукою можна відмітити не лише негативний вплив церковного диктату, а й певні позитивні зміни, що прийшли в психологію з богослов'ям. Зважаючи на те, що офіційною наукою про душу стало богослов'я, психології фактично довелося змінити свій предмет дослідження. Тому психології варто було відійти і поступитися богослов'ю у вивченні психіки, або відшукати собі іншу нішу для досліджень. Саме в зв'язку зі спробами знайти можливість для вивчення душі як єдиного предмета, але в різних його проявах, відбувалися основні зміни у взаєминах психології і богослов'я.

Церкви довгий час залишалися осередком науки, в яких зберігалися книги і навчали грамоті. Взагалі спочатку єдиними освіченими людьми, як правило, були монахи, а світські люди і феодали часто не вміли читати і писати. Таке положення проіснувало декілька століть, однак вже до XI-XIII ст. воно почало змінюватися. Відбувається розвиток міст і зародження буржуазії. «Венеція, Флоренція, Генуя, Піза, навіть Мілан, а також Париж, Гент, Лондон... всі вони є творіннями Середньовіччя» (Ле Гофф). Виникають університети, які, однак, на той час є опорою схоластів і духовенства. У результаті освіта, як і духовне життя, вилилося в схоластичні диспути. Знання набуває дедуктивно-силлогічного характеру. Замість природи займалися вивченням і коментуванням текстів Святого Письма і деяких творів античності.

У диспутах на теологічні питання відпрацьовувалася майстерність діалектики суперечки, закладався логічний апарат міркування. Так тривало до кінця XIV ст., поки дух Відродження не поклав кінець раціоналістичним схоластичним абстракціям, а церква змушена була піти на поступки і об'єднати етнічні релігійні ідеали з усе посилюваними природничо-науковими прагненнями суспільства.

З XIII ст. починає розвиватися наукова діяльність у всіх сферах знання, відбувається процес відокремлення проблеми знання і віри й народження світської досвідної науки. Першими на цьому шляху були науки про природу – природознавство, астрономія, математика. Саме тому їх розвиток мав революційне значення, оскільки був ознакою початку звільнення з-під влади релігії. Разом із тим накопичується деякий конкретний матеріал про анатомо-фізіологічні особливості людського організму як основи душевного життя. Особливо слід відмітити діяльність арабів і мислителів (IX–XIII ст.). Історична заслуга арабомовної культури полягає також і в тому, що вона повернула народам Європи грецьку філософію і розвинула її далі, підготувавши таким чином матеріалізм XVIII ст. У працях цих учених проводиться думка щодо обумовленості психічних якостей природними причинами, залежності психіки від умов життя, виховання.

Тісний зв'язок і залежність науки від богослов'я створюють підстави для використання в якості хронологічних меж під час аналізу розвитку психології в епоху Середновіччя етапи розвитку релігійної думки.

Етапи розвитку релігійної думки

**етап
апологетики
(II-IVст.)**

**етап
патристики
(IV-VIIIст.)**

**етап
схоластики
(IX-XVст.)**

Представники апологетики (від грец. apologia – захист) займалися тим, що адресували свої, спрямовані на захист християн, звернення до римських імператорів або широкого загалу. По'язане це було з тим, що першочергово християнство становило переслідувану меншість в Римській імперії, нове вчення викликало у багатьох людей неприйняття й глузування. У таких посланнях апологети почали піднімати та розробляти важливі світоглядні ідеї, серед яких: розуміння сутності Бога, характеру та змісту божественного творіння, природи, а також сутності віри, співвідношення віри та знання.

Етап апологетики (II-IV ст.) характеризується антагонізмом між психологією і богослов'ям, що було зумовлено несумісністю знання і віри. Християнству було необхідно довести свою унікальність і відтіснити інші релігії. З цим була пов'язана також нетерпимість до грецької міфології, до психологічних і філософських концепцій, які були тісно переплетені з язичницькою релігією і міфами. Внаслідок такого підходу більшість відомих шкіл (Лікей, Академія, Сад Епікура та ін.) було закрито до VI ст., а вчені, які берегли знання про античну науку, переїхали до Малої Азії та відкрили в грецьких колоніях нові школи.

Церква не терпіла жодного іншого мислення, ніякого сумніву в своїх догмах і суворо засуджувала тих, хто сумнівався в її істинах. Осуд і кара стосувалися навіть тих, хто робив спроби довести релігійні істини, обґрунтовуючи це тим, що прагнення до доказу відбувається від недостатньої віри. Недарма саме в той час з'явилося висловлювання відомого богослова Квінта Тертуліана (бл. 155-220 рр.): «Вірю, адже це безглуздо». Він хотів тим самим підкреслити, що сила істинної віри обернено пропорційна розумним доведенням людського розуму. Справжній віруючий не думає, наскільки відповідає дійсності те, у що він вірить. Мудрування учених на цьому шляху є не лише зайвими, а й шкідливими. Досягнення мети все ж можливе за умови дотримання аскези, самопізнання і, головне, віри в Ісуса Христа.

Зміни в суспільному стані християнства позначилися і на характері його ідеології: вже не потрібно було захищатися і обґрунтовувати своє право на життя, настав час самим людям віри вказувати шлях і вести занепадаючий світ до спасіння.

Активність апологетів зрештою поступилася діяльності отців церкви.

Етап патристики (від лат. *pater* – отець) (IV-VIII ст.) відзначається тим, що богослов'я поступово починає звертатися до знань, накопичених в античності, адже після зміцнення сили християнської церкви виникла необхідність внести доповнення або трансформувати деякі положення християнства. До того ж необхідно було канонізувати постулати, що виходили з нових реалій, для того, щоб попередити розповсюдження ереси, що несла церкві розкол. До IX-X ст. гоніння на античну науку, особливо на теорії Платона й Аристотеля, закінчилось, багато концепцій повернулися до Європи, деякі вже в зворотному перекладі з арабської мови.

Психологія в цей час набуває етико-теологічного містичного характеру. Розвиток позитивних знань про психіку уповільнився, оскільки вивчення душевного життя підкорюється задачам богослов'я: показати, як дух людини потроху звеличується до царства благодаті. «Робота під знаком такого визначення цілі відбувалася в доволі тривалий проміжок часу між найвищими стадіями розвитку патристики і схоластики (400-1250)...» (Дессуар М.)

Наступним етапом розвитку релігійної думки став етап схоластики (від грец. *schole* – школа)(IX–XV ст.). На межі V і VI ст. почала складатися система середньовічної освіти, причому провідними центрами середньовічної культури й освіти стали деякі з перших монастирських і приходських шкіл. У цих закладах розпочалося викладання філософії, яка й дістала назву схоластики. Пізніше так почала називатися вся середньовічна філософія.

У розвитку західноєвропейської середньовічної схоластики можна виокремити два періоди:

- рання схоластика (IX–XII ст.);
- зріла, класична схоластика (XII–XV ст.).

Схоластика являла собою не лише пасивне засвоєння старого, а й активне тлумачення і модифікацію готового знання, розвивала уміння логічно мислити, наводити систему доказів і будувати нове мовлення. Той факт, що схоластика покликана оперувати готовими знаннями, що вона ґрунтується на використанні репродуктивного, а не творчого мислення, тоді мало кого непокоїв. Однак згодом схоластика почала гальмувати розвиток нових знань, набула догматичного характеру і перетворилася на набір силогізмів, які не давали можливості заперечувати старі, недоцільні в новій ситуації положення.

Найбільш яскравим християнським мислителем цього періоду, що дуже добре знав попередню філософію і широко використовував близькі йому твори Платона і неоплатоніків, був один із західних «отців церкви» Августин Аврелій (Блаженний Августин).

Августин Аврелій (354-430) народився в Північній Африці (на території сучасного Алжиру).

До християнства прийшов не відразу (у 387 р.). Свій шлях до нього він описав у відомому своєму творі «Сповідь», яка дуже цікава для будь-якого психолога поглибленим внутрішнім аналізом життєвого шляху людини майже з моменту народження, боротьби зі своїми вадами й численними спокусами.

Цікаво, що першочерговим інтересом Августина прокинувся не до християнства, а до філософії, завдяки книзі Цицерона «Гортензій». Довгий час для нього ідеалом був сократівський «мудрець». Але згодом Августин зрозумів, що філософія – це «любов до мудрості», а сама мудрість – це Бог, і тому головною метою Августина у християнський період його творчості стало досягнення Бога й душі. Пізнання Бога й душі для нього було тотожним знанню взагалі.

Душа – знаряддя, яке править тілом. Основу душі утворює воля, а не розум. Тим самим Августин Аврелій став основоположником волюнтаризму (від лат. *voluntas* – воля). Виокремлюючи атрибути душі: пам'ять, розум і волю, а також аналізуючи її функції, мислитель виявляє новизну й оригінальність своїх позицій. Так, сутність душі він розглядає через її вольову діяльність, а не духовно-інтелектуальну функцію, чого до нього ніхто з мислителів не робив. Акт волі, на думку Августина, завжди передує акту пізнання, а найвищим виявом волі є акт віри. Мислитель переконаний, що індивідуальна воля залежить від божественної і діє в двох напрямках: керує рухом душі і звертає її до самої себе. Всі зміни, що відбуваються з тілом, стають психічними завдяки вольовій активності суб'єкта.

Так, зі збережених органами чуття відбитків воля створює спогад. Знання не набувається, а дістається з душі завдяки спрямованості волі. Основою істинності даного знання є внутрішній досвід: душа повертається до себе, щоб осягнути з повною достовірністю власну діяльність та її незримі продукти. Це означає, що міраістини – в нашійсамосвідомості. Яким би великим не був сумнів, не доводиться сумніватися в тому, що ми живемо, рухаємося, існуємо, маємо судження, сумніваємося. Навіть той, хто сумнівається, володіє істиною, в якій він не сумнівається, і для її отримання немає необхідності виходити за межі душі. Повною мірою дані роздуми через певний час продовжив Р.Декарт, що стверджував: сумнів є доказом нашого існування.

Ідея про внутрішній досвід, відмінний від зовнішнього, але наділений вищою істинністю, мала в Августинатеологічний смисл, оскільки передбачалося, що істинність дарується Богом. Богом дарується і воля – джерело активності людини. Людина без Божої допомоги не може прийти до моральності, до вищого щастя. Свобода волі дарується Богом. Хоча Августин і ставив віру вище розуму, оцінку її змісту він все ж залишав за розумом. Але воля передує розуму і пізнанню, тобто людина спочатку вирішує про що-небудь дізнатися, а потім починає досліджувати. При цьому головні відповіді дає дослідження себе, а не навколишнього.

Августин зосередився на питанні про пізнаваність суб'єктом власних психічних актів і станів, відмінних від сприйняття предметів за допомогою зовнішніх органів відчуттів, зупинивши таким чином увагу на проблемі самосвідомості. Він увів поняття про вроджену активність душі як основу розвитку душі. Саме активність, на його думку, формує пізнання і поведінку людини, є основою її волі. В подальшому дана ідея реалізувалася в концепції саморозвитку психіки, в якій стверджувалося, що генезис психіки не залежить від зовнішнього впливу і скеровується власною, вродженою активністю, спрямованою на розвиток.

Августин Блаженний різко засуджував насилля над дитиною, прагнення дорослих жорстко керувати її поведінкою та інтересами. Вольова активність скеровується лише Богом, причому дане керування здійснюється за допомогою самосвідомості.

Августин Блаженний висловлював прогресивні на той час ідеї щодо достовірності пізнання душі. Уривок з його роботи «Монологи» являє собою діалог Августина із самим собою, зі своїм Розумом і нагадують ідеї Р. Декарта, який жив більш ніж тисячоліття пізніше за Августина. Так, Аврелій у своїх розумах підкреслює, що найбільш очевидним і тому достовірним знанням є лише знання про те, що я існую і про те, що я мислю. А от безсмертя душі не настільки очевидне, що його треба ще довести. Це він обґрунтовує через безсмертя ідей, які дійсно можуть пережити людину, у душі якої вони виникли, і живуть вже, як ми сказали б зараз, у суспільній свідомості. Для Августина існування ідей після смерті людини означає і існування її душі. Крім того, ідеї Августина не «виникають» в душі, а існують з моменту народження так само, як і в Платона.

Августин підкреслює непротяжність душі. Цікаво, що на цій підставі він порівнює душу зі справедливістю: адже ми не можемо сказати, якої товщини або довжини справедливості, а вона незмінно існує. Так і душа не має просторових характеристик.

Августин виокремлював також 7 ступенів душі:

- загальна і у людини, і у рослини (харчування, ріст),
- загальна і у людини, і у тварини (душа «відчуває» і «бачить сні»),
- і наступні ступені притаманні тільки людині: пам'ять і мовлення,
- прагнення до добра, тобто до високих цілей людського суспільства,
- «очищена душа», яка вже вільна від страху смерті,
- прагнення до Бога, що є тотожним спогляданню істини,
- душа поглинена Богом, повне споглядання істини. Це і є істинна мета душі, якої досягає дуже рідко хто з людей.

Для звичайних людей, що переповнені вирішенням побутових справ, існує інший і навіть більш короткий шлях – віра в авторитет. Так і вийшло, що Августин відіграв важливу роль у зміцненні авторитету церкви.

Дякую за
звару!

